

Uitgeschreven Lezing

Nummer 1

Over geluk en kennis

Hoe wij met de juiste kennis volgens Spinoza ons geluk kunnen bereiken

Rikus Koops

6 januari 2014

Versie: 1.0

STEEKWOORDEN:

Geluk, soorten kennis, rede, intuïtie, God

OPMERKING:

Deze tekst is een weergave van de lezing door Rikus Koops gehouden op een symposium georganiseerd door Stichting Rozenkruis op zaterdag 26 oktober 2013 te Utrecht. De tekst is geen letterlijke weergave van de gehouden lezing maar is een voorafgaande langere versie die dezelfde onderwerpen en strekking heeft.

Voor verder informatie: www.overspinoza.nl.

NOTITIES:

Copyright © R. Koops 2014. Niets uit deze uitgave mag op enige wijze vermenigvuldigd worden tenzij vooraf toestemming is verleend. Voor informatie of opmerkingen kunt u zich wenden tot info@overspinoza.nl.

Ik wil beginnen met het bedanken van de Stichting Rozenkruis voor het organiseren van deze dag en voor het uitnodigen van mij als gastspreker. Het als altijd goed als Spinoza onder de aandacht wordt gebracht en ik draag graag bij aan een beter begrip van zijn denken.

De eerlijkheid gebied mij om te zeggen dat het thema van vandaag, "Het koninkrijk van binnen/wat is innerlijk leven" mij niet direct aansprak en zelfs een beetje huiverig maakte. Spinoza nodigt door zijn terminologie uit tot een ietwat mystieke en esoterische uitleg. Ik ben echter van mening dat een juist begrip van zijn denken weinig tot geen ruimte laat voor deze mystiek maar dat zijn systeem juist zeer rationeel en wiskundig is. Voor mij is Spinoza zeer praktisch, concreet en met beide voeten op de grond. Een intuïtief voelen of ongegrond ervaren past niet bij zijn filosofie. Als de uitnodiging voor deze dag spreekt over rede, passies en een helder denken dan past dit uitstekend, dit zijn duidelijke thema's van Spinoza. Maar de koninklijke ambiance kan ik vervolgens niet direct rijmen. Maar dit weerhoudt mij er niet van om u iets duidelijk te maken over het denken van Spinoza. Ik zal mij daarbij concentreren op drie steekwoorden die nadrukkelijk worden gebruikt in de uitnodiging voor deze dag, te weten God, de Rede en de Intuïtie. Door middel van deze steekwoorden zal ik u in het kort door het denken van Spinoza leiden. Als afronding zal ik terugkomen op mijn bedenkingen.

Twee van deze drie termen hebben betrekking op kennis die wij kunnen hebben en de waarde die dit voor ons heeft; de eerste term, God, staat hier buiten of beter gezegd boven. Toch is ook dit begrip bij Spinoza geworteld in onze kennis. Om dit duidelijk te maken zal ik beginnen bij een boek dat Spinoza als één van de eerste werken schreef, namelijk de *Verhandeling over de Verbetering van het Verstand*. In dat werkje, dat hij nooit heeft afgerond, geeft Spinoza op de meest persoonlijke wijze aan wat het doel van zijn zoektocht is, hij is op zoek naar het ware en werkelijke geluk. Direct op de eerste pagina's van de *Verbetering van het Verstand* maakt hij duidelijk dat dit geen zoeken naar plat geluk is; het streven naar rijkdom, eer en lust wijst Spinoza resoluut af door op te merken dat deze slechts een tijdelijk geluk geven, een geluk dat bovendien tegelijk gepaard gaat met negatieve zaken als angsten om geld te verliezen en de afhankelijkheid van de veranderlijke mening van anderen. Het ware, werkelijke en bestendige geluk is in deze dingen niet te vinden en Spinoza gaat daarom al denkend verder op zoek naar zaken die dit geluk wel zouden geven. Al denkend komt hij tot de vaststelling dat dit denken hem in staat stelt zich te onttrekken aan het streven naar tijdelijk geluk en hem een vorm van rust geeft die weldadig is. Dit zet hem ertoe aan om het denken, ofwel het zoeken naar ware kennis, niet alleen te beschouwen als methode voor het vinden van zaken die geluk brengen maar als zaak die zelf geluk schenkt. Het denken is niet alleen de weg maar ook het doel. Maar, stelt hij dan, welke kennis is dan het beste. Hij onderkent dat niet alle kennis die we hebben van dezelfde waarde is. Sommige ideeën die we hebben zijn onwaar en betwifelbaar en bieden daardoor geen zeker geluk. Welke ideeën zijn waar en standvastig om dit geluk wel te bieden?

Ook hiervoor heeft Spinoza niet veel tekst nodig. Onze ideeën en de kwaliteit van onze ideeën wordt bepaald door het object waar het een idee van is. Des te beter het object, des te beter het idee. Het beste idee is zodoende het idee van het beste en grootste object dat we kunnen bedenken en dat is, en daar hebben we het eerste steekwoord, God. Ons geluk ligt in het idee dat wij van God hebben.

In de *Verbetering van het Verstand* gaat Spinoza verder op zoek naar een systeem voor het afleiden van juiste en ware kennis, maar hij blijft terugkomen bij het idee van God. Zo concludeert hij, in tegenstelling tot wat Descartes beweert, dat een methode voor waarheid niet kan bestaan. Een dergelijke methode is immers ook een idee waarvan de waarheid vastgesteld dient te worden. Met een methode. Ook een sceptische houding, namelijk dat geen enkel idee waar is, wijst hij nadrukkelijk af. Als geen enkel idee waar kan zijn, is deze vaststelling toch een waarheid en is er dus minimaal één idee waar. Scepticisme bijt zich in de staart. Wat blijft er dan nog over om tot de waarheid te komen? Spinoza komt met een even vernuftig als eenvoudig recept. Hij stelt dat we noodzakelijk behept zijn met een verzameling ideeën, rijp en groen, waar en onwaar. Deze ideeën houden verband met elkaar en zijn aan elkaar gerelateerd. Hoe omvangrijker het verband en hoe groter de hoeveelheid relatie, des te groter de waarheid. Zoals we vanuit de oertijd zijn begonnen met eenvoudige gereedschappen en hiermee steeds ingewikkelder gereedschappen hebben gebouwd, zo kunnen we onze bestaande collectie ideeën inzetten om ideeën te krijgen met een grotere

waarheid. In theorie kunnen we met elke willekeurige set ideeën beginnen maar de kortste route is natuurlijk om te beginnen met een idee die al maximaal waar is. Het idee dat hieraan voldoet moet veel verband hebben en veel relaties en er is geen beter idee dat hier aan voldoet dan het idee van God.

In “de Verbetering van het Verstand” komt Spinoza tot het inzicht dat het idee van God het beste uitgangspunt is voor onze zoektocht naar waarheid en geluk en tegelijk trekt hij de conclusie dat ware kennis van God het einddoel van deze zoektocht is. Daarmee hebben we in essentie de kortste samenvatting van de filosofie van Spinoza te pakken. Spinoza doorziet dit ook en stopt met het verder uitwerken van de Verbetering van het Verstand en begint met een nieuwe uiteenzetting. Dat is de Korte Verhandeling, een boek dat de opmaat gaat vormen van zijn hoofdwerk, de Ethica. De conclusie uit de Verbetering van het Verstand neemt hij in deze werken over, hij begint met God als basis en bouwt op dit idee zijn gehele systeem op.

In de Korte Verhandeling, en in de Ethica, valt Spinoza daarmee meteen met de deur in huis en hij begint met het bewijs dat God bestaat. Dit bestaan volgt uit de kenmerken die het idee van God moet hebben om te voldoen aan de eis dat het een idee is van het grootste en hoogste mogelijk en met een maximum aan relaties en verbanden. God moet daardoor oneindig, onbepaald en onafhankelijk en oorzaakloos (of oorzaak van zichzelf zijn). Uit het idee van God moet noodzakelijk volgen dat God bestaat.

Na dit bewijs onderzoekt Spinoza wat God is. Hij ontwikkelt een metafysica waarin de begrippen substantie, attributen en modi een belangrijke rol spelen en onderzoekt de eigenschappen van deze begrippen om vast te stellen dat daaruit volgt dat God samenvalt met de enige substantie en dat God daarmee alles is wat er bestaat. Buiten God kan er niets bestaan, God is de enige substantie.

Spinoza bespreekt de eigenschappen die God toebehoren. God is bijvoorbeeld de oorzaak van alles en de wijze waarop Hij dit is vertelt ons veel over God. Hij is bijvoorbeeld niet een oorzaak die gevolgen buiten hemzelf voortbrengt, een buiten de wereld bestaande God, maar hij is een oorzaak die de gevolgen binnen zichzelf voortbrengt, een immanente oorzaak. Hij brengt alles in zichzelf voort en niets kan zonder God bestaan of zonder hem gedacht worden. God is een volledig vrije oorzaak en tegelijk een noodzakelijke oorzaak. Dit mag tegenstrijdig lijken maar is volstrekt logisch. God kan door niets gedwongen worden omdat er buiten hem niets bestaat en is daarom vrij. Aan de andere kant kan God zich niet anders ontwikkelen en kan hij zaken niet anders voortbrengen dan hij daadwerkelijk doet. Op dezelfde wijze is God goed en volmaakt, er is geen andere mogelijkheid dan de werkelijkheid die zich in God voordoet. Het enige mogelijk kan niet anders dan volmaakt zijn, er is niets om het mee te vergelijken.

We moeten ervoor waken om het begrip God zoals gebruikt door Spinoza te verwarren met noties gevoed vanuit religieuze oorsprong. Spinoza's God is echter in het geheel geen wezen dat buiten de wereld staat, die ons lot bepaalt, ons stuurt, die onze gebeden verhoort en ons kan helpen of straffen. Deze God, zo legt Spinoza haarfijn uit, is enkel een projectie vanuit ons eigen bestaan. Het gevoel dat wij doelgericht handelen vertalen we naar de natuur om ons heen en ook daarin proberen we doelgerichtheid te vinden. Er bestaat echter geen doel in de natuur, de natuur of God is alles wat er is en buiten haar bestaat er niets. Pas als we de fictie van een doel opgeven kunnen we beginnen om de God van Spinoza te begrijpen en los te zien van de religieuze God.

Deze God of Natuur is het onveranderlijke substraat van onze wereld, de eeuwige en onbepaalde basis van alles wat we om ons heen zien. Om ons heen zien we echter geen onveranderlijke wereld maar een constant veranderende en wervelende beweging. Hoe valt dit te rijmen met de onveranderlijke Natuur? Hiervoor past Spinoza een tweede categorie bestaanswijze toe. De eerste categorie, onafhankelijk, onveranderlijk, en oorzaak van zichzelf, is God. De tweede categorie, afhankelijk, veranderlijk en veroorzaakt door iets anders, zijn de modi. De modi zijn de concrete dingen om ons heen en de concrete ideeën in ons hoofd. Gedragen door God zijn deze modi in een constante verandering, bepaald door de omliggende en voorgaande modi. Deze wereld van modi is een oneindig voortgaande werveling die bepaald wordt door de wereld van enkele momenten daarvoor. Deze wereld ontwikkelt zich niet doelgericht maar evolueert voort, voortbouwend op de voorgaande wereld. Even noodzakelijk als doelloos, evolutie zonder vooruitgang. In deze wervelende

wereld bevinden wij ons, een modus met een lichaam en een geest, een verzameling ideeën gekoppeld aan een lichaam.

Als ik kort samenvat wat we tot nog toe besproken hebben, dan zijn we begonnen bij de mens als verzameling ideeën om vanuit de ideeën, deze kennis, te komen tot het bestaan van God en via God hebben we begrepen hoe de wereld om ons heen werkt en wat onze plaats daarin is. We zijn een onderdeel van een groter geheel, een onderdeel dat bestaat uit denken en uit ruimtelijkheid. De ruimtelijkheid, ons lichaam, laten we hier onbesproken. Dit ligt meer op het terrein van de natuurkunde. We richten op onze geest, onze kennis en zijn zodoende weer terug bij het begin maar nu wel met de wetenschap dat wij slechts een onderdeel zijn van een groot geheel en dat onze macht om ons te handhaven in dat geheel beperkt is. Tot zover ook mijn behandeling van het eerste steekwoord; God. Ik zal nu overgaan op de andere twee steekwoorden; rede en intuïtie.

Deze twee woorden hebben betrekking op twee soorten van kennis die Spinoza onderscheid. Naast deze twee kent hij nog een derde en voor een goed begrip van het geheel zal ik met die soort beginnen. In de Ethica noemt Spinoza dit kennis van de eerste soort ofwel kennis uit de ervaring en van horen zeggen. Het is kennis die wij opdoen als wij de wereld om ons heen waarnemen zonder nader denkproces. De wereld doet zich aan ons voor en de manier waarop zij dit doet laat kennis in ons ontstaan. Het is willekeurige kennis, ze is afhankelijk van wat zich aan ons voordoet. Als ik op een wandeling een paard zie, dan ontstaat hierdoor een idee van dat specifieke paard in mijn denken. Dit idee ontstaat uit een directe aanleiding. Deze kennis bevat echter geen waarheid. Ze is onvolkomen en onvolledig; we zien bijvoorbeeld maar één kant van het paard, maar denken ook te weten hoe de andere zijde er uit ziet. Andere vormen van kennis die ook onder deze soort vallen zijn bijvoorbeeld onze herinneringen, of de ideeën die we krijgen omdat iemand ons iets vertelt. Het zijn allemaal willekeurige en particuliere ideeën. Ook, en dat is wellicht iets ingewikkelder, de afgeleide ideeën vallen onder deze soort. Als wij bijvoorbeeld verschillende paarden hebben gezien, dan ontstaat in ons een soort samenvattend idee van een paard. Simpelweg omdat we niet alle individuele paarden kunnen onthouden. Dit algemene idee is echter geworteld in de willekeurige opeenvolging van willekeurige paarden die we hebben gezien en ook dit algemene idee is daarom particulier en alleen voor ons geldend. Het algemene beeld van een paard van een ander mens hoeft niet noodzakelijk met ons algemeen beeld overeen te komen. Dit laatst is met name van belang om duidelijk te maken wat de tweede soort kennis is. Dit is wat Spinoza rationele kennis noemt, en hij zegt dat deze kennis betrekking heeft op zaken die in alles aanwezig zijn, alles wat zowel aanwezig is in elk deel als in het geheel. Deze kennis is niet, zoals de algemene ideeën, afgeleid van particuliere waarnemingen maar is geworteld in ons zelf. Omdat we deel zijn van het geheel, is deze kennis de kennis van iets waar we zelf deel aan hebben. Deze kennis is rationeel afgeleid en kan op logische wijze uitgebouwd worden. Voorbeelden van deze kennis zijn de wiskundige en logische wetten en de natuurkunde. Al deze kennis maakt deel uit van een groter geheel en vormt een coherent geheel wat de waarheid van de afzonderlijke onderdelen staft. Deze kennis, mits juist afgeleid, is te allen tijde waar, hetgeen een groot voordeel biedt ten opzichte van de eerste soort. Helaas heeft deze soort ook een nadeel. Aangezien het afgeleide kennis is, ontstaat zij niet uit een direct contact met de wereld maar ontstaat zij uit indirecte afleidingen. Ze vertelt ons, zo stelt Spinoza, wat de wereld moet zijn maar niet hoe ze werkelijk is.

De derde soort kennis verenigt beide voordelen in zich. Het is noodzakelijk ware kennis die we vanuit een direct waarneming kunnen opdoen. Dit is de theorie en dit is de wijze waarop het bestaan van deze soort bijna vanzelfsprekend volgt uit de voorgaande twee. Het is echter moeilijker om bij deze soort concrete voorbeelden te noemen. Het is een kennissoort die voorbij de ratio ligt en daardoor ook niet op rationele wijze uitgelegd kan worden. Ik zal daartoe toch een poging doen door aan te geven op welke wijze de derde soort in het verlengde ligt van de tweede soort. De tweede soort ontstaat in ons door een rationeel denkproces, de derde soort heeft dit proces niet nodig; de conclusie is ons zonder rationele afweging meteen duidelijk. We doorzien de zaken door deze kennis, in plaats van dat we haar rationeel afleiden. Ter illustratie wil ik hier graag het voorbeeld geven dat Spinoza gebruikt om de soorten kennis te illustreren. Hij doet dit met de regel van drieën. Hierbij worden er drie getallen gegeven, waarbij een vierde getal gevonden moet worden dat tot dezelfde verhouding staat tot het derde getal als de verhouding tussen de eerste twee

getallen. Stel we zoeken een getal dat in dezelfde verhouding staat tot 3 als de verhouding tussen 1 en 2.

Er bestaat een truc voor om dit te bereken, namelijk door het tweede en derde getal te vermenigvuldigen en deze te delen door het eerste getal. Als we 2 en 3 vermenigvuldigen en door 1 delen, komen we op 6. Deze truc kan men mensen aanleren en vanuit deze kennis kunnen ze het vierde getal vinden. Dit is de eerste soort kennis. Alhoewel de uitkomst waar is, is de kennis gebaseerd op iets wat we niet zelf doorgronden en waarvan de waarheid voor ons niet onomstotelijk is. Het is ook mogelijk om studie te doen naar de eigenschappen van getallen en van de verhoudingen en vanuit deze wetmatigheden kan de bovengenoemde truc afgeleid worden. Als we dit doen hebben we de tweede soort kennis; de formule die we gebruiken is door ons afgeleid uit basale kennis en de waarheid is voor ons duidelijk en onbetwifelbaar. Het rationele traject dat we gevolgd hebben maakt ons dit duidelijk. De derde soort kennis heeft deze rationele overweging niet meer nodig. We zijn zo vertrouwd met de wetmatigheden van de wiskunde dat we meteen doorzien dat het antwoord 6 moet zijn. We hebben geen formule of afleiding nodig, we weten het simpelweg. Dit werkt, zegt Spinoza er in de *Ethica* wel bij, alleen voor eenvoudige getallen.

Het zal u niet verbazen welke kennissoort bij de twee steekwoorden hoort. De tweede soort is wat Spinoza de rede noemt, de derde soort noemt hij intuïtie.

Voordat ik verder ga wil ik nog graag iets opmerken over de kennissoort. Het mag duidelijk zijn dat de twee hogere soorten kennis een belangrijk voordeel hebben op de eerste soort omdat zij ware kennis vertegenwoordigen terwijl de eerste soort onware kennis is. Toch is dit geen absolute afwijzing van de eerste soort kennis. Het systeem van kennissoort bouwt namelijk op elkaar voort. De eerste soort levert ons de ideeën om in een rationeel proces de redelijke ideeën uit te doen voortkomen. Deze redelijke kennis kunnen we ons zodanig eigen maken dat we ons aan de ratio kunnen onttrekken en de waarheid doorzien. De soorten kennis zijn te vergelijken met een ladder waarop we de onderste treden nodig hebben om de bovenste te kunnen bereiken. Spinoza gebruik in de *Korte Verhandeling* deze vergelijking met de ladder ook.

Ten tweede wil ik graag duidelijk maken dat met name de tweede en derde soort hun eigen waarde behouden. In de *Korte Verhandeling* laat Spinoza de derde soort duidelijk prevaleren boven de tweede soort, de tweede soort is niet meer dan een noodzakelijke sport op de ladder naar de laatste kennissoort. In de *Ethica* stelt hij dit beeld echter bij en krijgt de rede een eigen waarde, naast de intuïtie. Het extra zinnetje bij het voorbeeld illustreert dit fraai. In de *Ethica*, zoals gezegd, stelt Spinoza dat het doorzien alleen werkt bij eenvoudige getallen. Een opmerking die in de *Korte Verhandeling* nog ontbreekt.

Deze driedeling in soorten kennis is voor Spinoza van groot belang, de opzet van het tweede deel van de *Korte Verhandeling* is zelf geheel opgezet rond deze drie soorten. Nadat Spinoza duidelijk heeft gemaakt wat de drie soorten inhouden, gaat hij namelijk van elke soort na wat de gevolgen van de verschillende soorten zijn.

De eerste soort heeft, zoals Spinoza dat zegt, alle emoties tot gevolg die in strijd zijn met de rede. Het meest opzienbarende hieraan is wellicht de conclusie dat niet alle emoties in strijd zijn met de rede, maar hierover later meer. Ik zal me eerst richten op de emoties die uit de eerste soort kennis volgen. Laten we eerste eens kijken wat een emotie volgens Spinoza is. Hij definieert een emotie als de ervaring van een verandering in ons lichaam. Spinoza verklaart de emoties door zich te richten op het lichaam en te kijken welke effecten dit lichaam en zijn wijzigingen op onze geest heeft. Op basis van zijn begrip van de natuur, van ons lichaam en van de relatie daartussen bouwt hij een systeem van emoties. Hij begint met een drietal basisemoties. De eerste emotie is de begeerte, opgevat als een uitdrukking van de wil en het streven van alles om zich te handhaven. Geen enkel ding dat bestaat streeft naar zijn eigen vernietiging, volgens Spinoza, maar elk ding streeft naar het handhaven van zijn bestaan. Dit streven van het lichaam, dat geen uitdrukking is van een door onze geest opgelegde wil maar een uitdrukking is van een natuurwet, een eigenschap van samengestelde dingen, dit streven vertaalt zich in onze denken als een emotie die Spinoza begeerte noemt. Daarnaast kent Spinoza twee basisemoties die ontstaan uit de wijzigingen die ons lichaam ondergaat. Als ons vermogen om te bestaan toeneemt, dan voelen we daarover blijdschap, als dit vermogen afneemt voelen we droefheid. Deze drie, begeerte, blijdschap en droefheid zijn de drie basisaandoeningen. Hierna volgen twee belangrijke secundaire aandoeningen, namelijk liefde

en haat. Als wij blijdschap voelen, omdat ons vermogen om te bestaan is toegenomen, en we hebben dit gekoppeld aan iets wat wij als oorzaak van deze toename zien, dan voelen we liefde voor deze oorzaak. Haat voelen we daarentegen voor iets dat we als oorzaak zien van een afname van ons vermogen. Vanuit deze vijf aandoeningen bouwt Spinoza een geheel bouwwerk van emoties op door deze te koppelen met oorzaken, omstandigheden en ideeën die gepaard gaan met de veranderingen van ons lichaam. Ik zal hier niet nader op al deze emoties ingaan, het fascinerend middendeel van de Ethica en de Korte Verhandeling behandelen dit duidelijk. Wat ik wel wil benadrukken is de koppeling tussen emoties en kennis. Als we kijken naar de drie basisaandoeningen dan zien we dat blijdschap in alle gevallen goed moet zijn, ze doet ons vermogen immers toenemen, en droefheid is in alle gevallen slecht. Deze twee emoties zijn echter volledig gelegen en vastgelegd in wat ons overkomt. De wereld om ons heen is de oorzaak van de veranderingen in ons lichaam en daarmee de oorzaak van deze emoties. Wat de liefde betreft, komt daar echter een factor bij, namelijk de kennis van de oorzaak. Als wij de blijdschap weten te koppelen aan zekere en bestendige kennis van de oorzaak, dan zal deze emotie ook zeker en bestendig worden. Is de kennis gekoppeld aan kennis van tijdelijke aard, dan zullen we ook een tijdelijke liefde ervaren. Een dergelijke liefde zal, aangezien we ons waarschijnlijk bewust zijn van het twijfelachtige van onze kennis, een donkere ondertoon bezitten. Deze liefde gaat gepaard met angst voor verlies, jalousie omdat iemand anders het ook wil bezitten. Het is geen zuivere liefde maar het heeft negatieve bijproducten. We zien zodoende dat onze emoties afhangen van de kennis die er mee verbonden is. De eerste kennis, de verwarde, wisselvallige kennis, is noodzakelijkerwijs verbonden met wisselvallige tijdelijke emoties die in strijd zijn met de rede.

Hiermee komen we automatisch op één van de gevolgen van de tweede soort kennis, ze geeft onze emoties die gebaseerd zijn op ware kennis. Door de rede weten we zeker dat de oorzaak van onze blijdschap de ware oorzaak is en door de rede krijgen we zekerheid dat we deze nooit zullen verliezen. De rede geeft een zuivere liefde.

Maar de rede doet veel meer. Ze leert ons kennen welke emoties goed voor ons zijn en welke emoties slecht zijn. Ze toont ons een soort rolmodel van de mens, ze toont ons hoe we zouden moeten zijn. Ze laat ons niet zien wat we zijn, maar wat we als volmaakte mens zouden moeten zijn. Maar naast dat de rede ons de goede van de slechte emotie leert onderscheiden voorkomt ze ook dat we slechte emoties krijgen. Vanuit de rede kunnen we voorkomen om veranderingen die ons overkomen ten onrechte te verbinden met oorzaken. Uit een foutieve koppeling met een fictieve oorzaak ontstaan verkeerde emoties, de rede voorkomt dit. De rede is echter niet bij machte om ons te allen tijde bij te staan. Spinoza geeft hiervoor twee redenen. Ten eerste volgt dit uit het feit dat wij slechts een klein radertje zijn in het totaal van alles wat er is en dat wij slechts een geringe macht hebben. De wereld om ons heen is vele malen machtiger en met ons beperkte vermogen kunnen wij ons niet altijd wapenen tegen de grillen van onze omgeving. De andere reden is gelegen in de vaststelling dat de vrije wil niet bestaat. Spinoza is hierin stellig. Alles moet volgens hem voldoen aan de wetmatigheden van oorzaak en gevolg. Elk gevolg moet een oorzaak hebben en elke oorzaak een gevolg. De veronderstelling van de vrije wil past niet in deze wetmatigheid omdat ze in essentie een oorzaakloosheid veronderstelt. Spinoza ontkent zodoende de vrije wil en onthoudt ons als mens zodoende de volledige mogelijkheid om vanuit deze vrije wil onze handelingen te richten.

Het mooie van deze laatste vaststelling is dat deze echter niet, zoals we wellicht zouden verwachten, louter negatief uitpakt. Het inzicht dat we geen vrije wil hebben schenkt ons veel voordelen. Op persoonlijk niveau voorkomt dit dat wij ons allerlei zaken toeschrijven waarin wij in werkelijkheid niet de volledige vrije hand hebben. Het is onmogelijk trots en arrogant te zijn zonder vrije wil. Onze daden kunnen wij niet anders zien dan klein, onbetekenend en afhankelijk van de loop der dingen. Aan de andere kant dragen ook onze kleine daden bij aan de loop der dingen en op het ontvouwen van de totale werkelijkheid. Naast dit inzicht op persoonlijk niveau doet het ontkennen van de vrije wil ons ook inzien dat we onze medemens niets kwalijk kunnen nemen, zij doen ook slechts wat ze vanuit de orde der dingen moeten doen. Op persoonlijk, op medemenselijk maar ook op maatschappelijk vlak biedt het inzicht voordelen. Vanuit de ontkenning van de vrije wil gaan we ons realiseren dat we onze maatschappij niet moeten inrichten met straf en vergelding maar op voorkoming en verbetering. De rechtsgang dient een geheel nieuwe basis te krijgen.

Zo zien we dat een inzicht dat negatief lijkt - we hebben geen vrije wil en kunnen daardoor niet ons lot in eigen hand nemen -, grote voordelen biedt. Toch blijft de invloed van de rede op ons geluk beperkt en zal de rede ons niet altijd kunnen behoeden voor ongeluk.

Het laatste voordeel van de rede biedt een onbeperkt zicht op geluk, de rede is namelijk de opstap naar de laatste soort kennis, de intuïtie.

Met de rede proberen we onze ideeën te verbinden in een groter geheel. Des te groter dit geheel, des te steviger staan de ideeën en des te bestendiger is het geluk dat met deze ideeën is verbonden. Als we streven naar het meest stevige verband van ideeën dan komen we noodzakelijk op de kennis van God, die immers alles is wat er is en daarmee het grootst denkbare verband van zaken is. We zijn weer terug bij een gedachte die we meerdere malen hebben zien ontstaan; onze uiteindelijke geluk ligt in de kennis van God. Zoals we zagen, bestaat er niets buiten God en heeft God geen oorzaak. De kennis van God kan daarom ook geen oorzaak hebben en moet rechtstreeks van hem afhankelijk zijn. We kunnen God niet anders dan rechtstreeks en direct kennen, we kunnen God dus nooit volledig met de rede kennen maar alleen intuïtief. Waarmee niet gezegd is dat een gedeeltelijke kennis van God geen waarde heeft. Alle kennis van God heeft waarheid en daarmee waarde. De kennis vanuit de intuïtie is eeuwig en bestendig en zal ons doen beseffen dat onze blijdschap verbonden is met God en vanuit deze kennis zullen wij komen tot een eeuwige liefde voor God. Een liefde die ons niet ontnomen kan worden en die we met iedereen kunnen delen zonder dat ze afneemt. Dit deel van ons denken dat deze kennis van God bevat, is eeuwig en bestendig, zelfs zonder het bestaan van de rest van ons denken. Dit deel van ons tijdelijke bestaan zal blijven bestaan nadat de rest van ons uiteengevallen is en in deze zin biedt de kennis ons onsterfelijkheid. Al moet ik zeggen dat ik moeite heb om een dergelijk beperkte vorm van onsterfelijkheid, waarbij geen enkele sprake is van een persoonlijkheid die blijft bestaan, met een dergelijke term aan te duiden.

Hiermee heb ik de taak die ik mij aan het begin heb opgelegd, afgerond. Ik heb verteld wat Spinoza verstaat onder God, onder de Rede en onder intuïtie. Hiermee heb ik tevens voor een groot deel de inhoud van de Korte Verhandeling en van de Ethica geschetst, alhoewel de beperkte lengte van deze lezing natuurlijk de diepgang van de Ethica in het geheel niet kan benaderen.

Het lijkt mij nu tijd om terug te keren naar het thema's van deze dag om die in het licht van het voorgaande de revue te laten passeren.

Laten we beginnen met de Rede, in de folder de godheid genoemd, met de vraag waar deze godheid te vinden is. Ten eerste zou ik de rede geen godheid noemen, het is een wijze van denken, een soort van kennis. Elk idee in ons is een vorm van kennis en in die zin is elk idee en alle kennis gelijk. Net als dat de tastbare wereld om ons heen uit protonen, neutronen en elektronen bestaat die onderling niet verschillen, zo verschillen de verschillende ideeën in essentie ook niet van elkaar. Een idee, of een verzameling ideeën wordt pas onwaar als wij er conclusies aan verbinden die groter zijn dan dit idee. Als wij denken dat het deel dat wij zien het geheel is, bijvoorbeeld. De Rede is geen vermogen dat wij bezitten. De rede is die verzameling ideeën die voldoet aan de eisen die Spinoza daaraan stelt, namelijk dat ze een maximaal verband met elkaar vertonen en dat dit verband coherent en samenhangend is en gefundeerd op heldere uitgangspunten. We kunnen proberen om het gehalte redelijke ideeën in ons toe te doen nemen en een zekere hoeveelheid redelijke ideeën maakt het eenvoudiger hierop verder te bouwen. Maar geenszins moet dit gezien worden als een aparte entiteit in ons denken, met een eigen waarde.

We hoeven daarom ook niet op zoek naar een godheid in onszelf, er is geen bron in ons die we aan moeten boren om tot waarheid te komen. Binnen ons bestaat geen toets voor waarheid. In tegendeel, het is mijn overtuiging dat Spinoza gericht is op de wereld om ons heen in plaats van dat hij gericht is op een wereld in ons. Overal maakt hij duidelijk dat wij een deel zijn van de Natuur als geheel en hierin slechts een klein onderdeel vormen. Een onderdeel dat bovendien geen bijzondere kenmerken vertoont in vergelijking tot andere onderdelen. De mens is gelijk aan al het andere. Ook een steen heeft een wil, hij wil vallen. Ook een steen heeft een geest, een steen druk zich ook uit in het attribuut denken. Wat de mens uniek maakt is geen kwalitatief verschil, geen vermogen dat wij zouden bezitten en stenen en dieren niet, maar een kwantitatief verschil. De mens is het meest complexe wezen

dat wij kennen en deze lichamelijke complexiteit brengt een even complexe geest met zich mee. In ons geen goddelijkheid, net zo min als in een steen.

Maar God is toch immanent, zult u zeggen, in alles om ons heen? Spinoza schrijft over immanentie als hij het over oorzaken heeft. God is een immanente oorzaak wil zeggen dat God als oorzaak van alles, alles in zichzelf voortbrengt. God is geen scheppende God die een wereld buiten zichzelf maakt. Spinoza kan God niet aldoordringend noemen, God is alles wat er is, per definitie. Hoe kan hij alles doordringen als hij al alles is? God is alles wat is, maar God is niet in alles wat is; daarin zit een groot verschil.

We moeten daarom ook niet op zoek naar een koninkrijk van binnen, maar met een maximale verbinding met de Natuur waarvan wij een onderdeel zijn. Spinoza predikt geen contemplatie of bezinning op je zelf, Spinoza is op zoek naar vermeerdering van ware kennis. Deze ware kennis is overal in de Natuur te vinden, in onszelf omdat we een onderdeel van de Natuur zijn, maar niet minder in dat wat buiten ons ligt.

Ik ben het ook niet eens met de stelling dat wij de rede praktisch nooit ervaren. Voor Spinoza is de rede nu juist een zeer praktisch instrument dat voor ons mensen zeer eenvoudig onder handbereik is. Het is praktisch onmogelijk om de rede altijd te gebruiken en we zullen vaak in situaties komen waar wij terug zullen vallen op de emoties uit de eerste soort kennis, maar de stelling dat we de rede bijna nooit ervaren stelt de rede ten onrechte voor als een onbereikbaar ideaal in plaats van een waardevol en onder handbereik liggend instrument.

Evenmin kunnen we stellen dat de emoties ons tegenhouden om de rede te bereiken, het is juist omgekeerd. De rede zal ons helpen om onze emoties in de hand te houden. We hoeven ons niet eerst te zuiveren van slechte emoties voort dat we de rede kunnen ervaren (wat dat ook moge zijn). We moeten met de ons gegeven ideeën aan de slag om deze met elkaar te verbinden en tot een redelijke eenheid te smeden en als we dat bereiken zullen we automatisch minder last hebben van slechte emoties. Daarbij is er bovendien voor Spinoza geen strijdigheid tussen de rede en de emoties, liefde kan bij uitstek een redelijke emotie zijn.

Nu moet u niet denken dat ik hier sta om de uitnodiging voor deze dag te fileren. Wat ik probeer duidelijk te maken is dat voor een juist begrip van Spinoza het noodzakelijk is om de terminologie van Spinoza te bezien in het geheel van zijn werk en niet te interpreteren zoals wij tegenwoordig doen. Met één ding in de folder kan ik het echter volmondig eens zijn. De rede in gedeelde mate en de intuïtie in volledige mate biedt ons een rust en een bestendig gemoed dat wars van alle waan van de dag ons een onbeperkte bron van geluk kan schenken. Eenvoudig is dit niet te bereiken, maar elk stukje dat we toe kunnen voegen aan ons uit redelijke ideeën bestaande verband van ware kennis kan ons dichterbij brengen bij dit geluk. Ik hoop u met deze lezing een aantal nieuwe puzzelstukjes te hebben aangeboden en daarmee een klein stukje omhoog op de ladder van ware kennis te geraken.

Dank u.

